

Ewa Łużyniecka*, Paweł Konczewski**

Cellarium z XIII w. w klauzurze dawnego opactwa cysterek w Trzebnicy

Cellarium from the 13th century in the enclosure of the former Cistercian Abbey in Trzebnica

Budynek klauzury dawnego opactwa cysterek w Trzebnicy jest obecnie siedzibą Kongregacji Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza. W trakcie wielkiej przebudowy barokowej prawie wszystkie średniowieczne pomieszczenia tego budynku zostały rozebrane. Jedynym wnętrzem, które przetrwało do dziś prawie w kompletnym stanie, jest fragment *cellarium*. Pomieszczenie to – mieszczące się w północnej części skrzydła zachodniego klauzury, podobnie do wszystkich klasztorów cysterskich – pełniło funkcję podręcznego magazynu konwentu. Obecnie wspomniana część *cellarium* znajduje się w piwniczce pod krużgankiem północnym, do której schodzi się schodami z poziomu parteru sprzed obecnej kaplicy zakonnej sióstr boromeuszek.

Piwniczka z fragmentem *cellarium* znana była od stu lat¹, lecz do tej pory nie rozpoznano dokładnie etapów jej przekształceń. Dlatego w 2015 r. rozpoczęto kompleksowe badania tego pomieszczenia². W pierwszym etapie prac przeprowadzono badania architektoniczne w wytypowanych miejscach, wykonano sondaż archeologiczny i wstępnie rozpoznano nawarstwienia tynków ścian i sklepień (il. 1).

The enclosure building of the former Cistercian Abbey in Trzebnica is now the seat of the Congregation of Sisters of Mercy of St Charles Borromeo. During the great Baroque reconstruction nearly all of the medieval rooms of this building were demolished. The only interior that has survived until today in almost complete condition is a fragment of the convent storage (*cellarium*). The room, which was located in the northern part of the western wing of the enclosure, similarly to all Cistercian monasteries, fulfilled the function of a handy *cellarium* of the convent. At present, the above mentioned part of the *cellarium* is located in the cellar under the north cloister with the stairs leading to it from the ground floor level by the existing Sisters of Charles Borromeo convent chapel.

The cellar with the convent *cellarium* fragment has been known for one hundred years¹, although stages of its transformations have not been identified till today. Therefore in 2015 a comprehensive research on this room was started². During the first stage of the works the architectural research was carried out in the selected places, then an archaeological survey was conducted and layers of plaster on the walls and vaults were initially identified (Fig. 1).

The foundation of the Cistercian Convent in Trzebnica is connected with the person of St Hedwig of Silesia³,

* Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej/Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology.

** Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska „ANTIQUA” Paweł Konczewski.

¹ Pierwsza inwentaryzacja rzutu tej piwnicy pochodzi z 1926 r. [1].

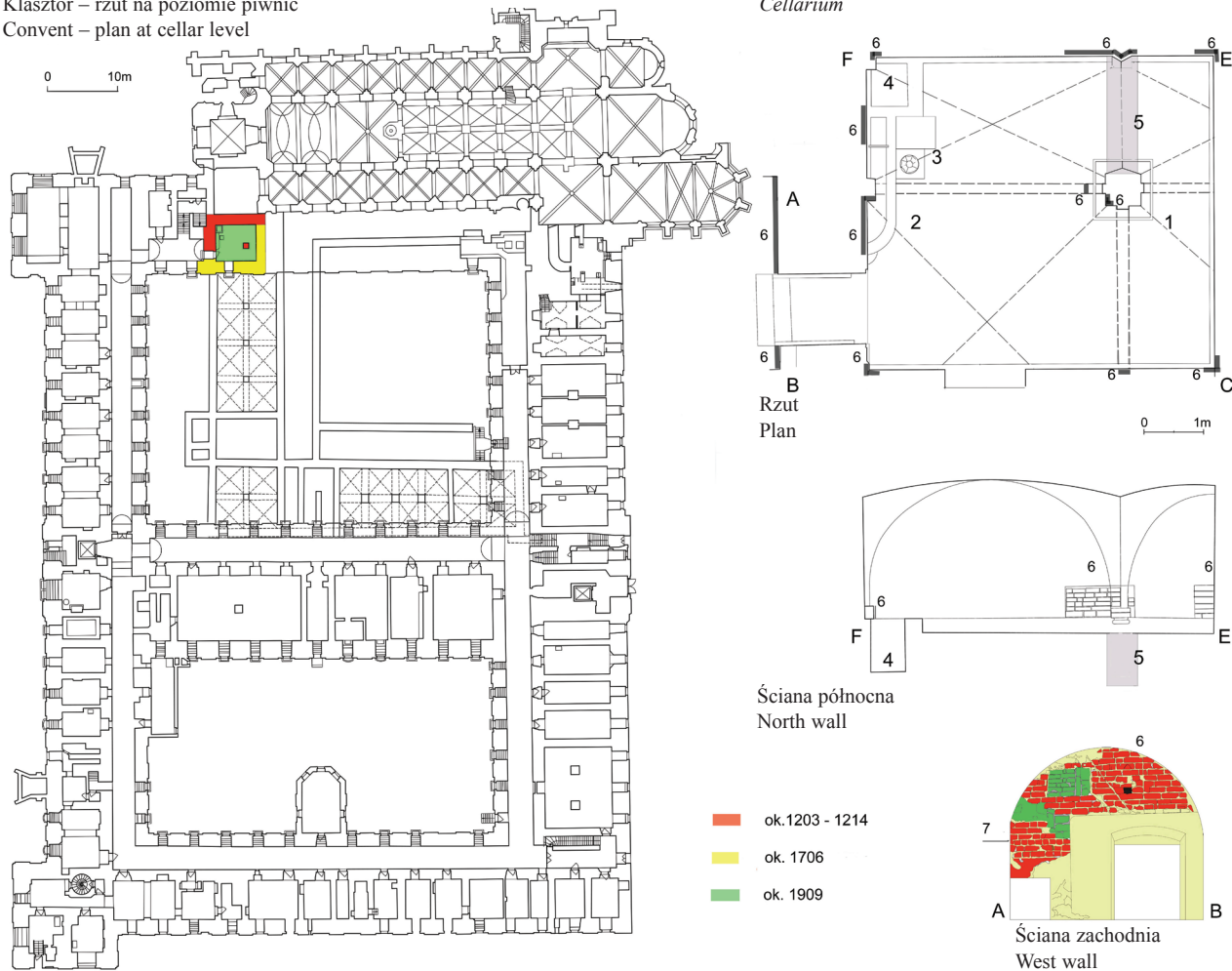
² Prace były finansowane przez Fundację dla Ratowania Klasztoru św. Jadwigi Śląskiej „By Służyć” oraz Urząd Miasta i Gminy Trzebnica.

¹ The first inventory of the projection of this cellar dates back to 1926 [1].

² The work was financed by the Foundation for the Rescue of the Convent of St Hedwig “To Serve” and the Municipal Council of Trzebnica.

³ Life and family relationships of St Hedwig see [2, pp. 76–81].

Klasztor – rzut na poziomie piwnicy
Convent – plan at cellar level

Il. 1. Dawne opactwo cysterek w Trzebnicy, piwnica z fragmentem *cellarium*.

Badania architektoniczno-archeologiczne z 2015 r.: 1 – filar, 2 – kanał, 3 – piec, 4 – basen, 5 – wykop, 6 – sondaż architektoniczny, 7 – średniowieczny poziom terenu (oprac. E. Łużyniecka)

Fig. 1. Former Cistercian Abbey in Trzebnica, the basement with a *cellarium* fragment.

Architectural and archeological research from 2015: 1 – pillar, 2 – channel, 3 – stove, 4 – pool, 5 – excavation, 6 – architectural survey, 7 – medieval level of the terrain (by E. Łużyniecka)

Powstanie klasztoru cysterek w Trzebnicy jest związane z osobą św. Jadwigi³, córki Bertolda III, hrabiego v. Diessen-Andechs, od 1180 r. tytularnego księcia Meranu. Przyjmuje się, że św. Jadwiga urodziła się między 1178 i 1180 r., małżonką księcia Henryka została między 1190 i 1194 r. Z jej inicjatywy i na wyraźną jej prośbę w latach 1195–1198 małżonek rozpoczął starania o sprowadzenie na Śląsk konwentu benedyktynek z Bambergu, skąd pochodziła Petrusa, wychowawczyni księżnej ze szkoły benedyktynek w Kitzingen we Frankonii. Na siedzibę zakonną książę wybrał swoje dobra w okolicy Trzebnicy, która po raz pierwszy wzmiankowana była w roku 1138 i 1149 jako osada targowa (*villa forensis*). Starania Henryka Brodatego powiodły się w 1202 r., gdy papież Innocenty III wziął w opiekę trzebnicki „klasztor i jego dobra” i przekazał go benedyktynkom wspólnoty kluniackiej [3, nr 92].

the daughter of Count Berthold III of Diessen-Andechs and Titular Duke of Merano since 1180. It is assumed that St Jadwiga was born between 1178 and 1180, and she became the wife of Prince Henry between 1190 and 1194. In the years 1195–1198 on her initiative and at her request, her spouse began to make efforts to bring the Benedictine Order from Bamberg to Silesia, where Petrusa came from, namely a teacher of the Princess from the Benedictine School in Kitzingen in Franconia. The Prince chose his own property to be the seat of the nuns in the surroundings of Trzebnica, which was mentioned for the first time in 1138 and in 1149 as a trade settlement (*villa forensis*). The efforts made by Henry the Bearded were successful in 1202 when Pope Innocent III took care of the Trzebnica “convent and its property” and gave it to the Benedictines of Kluniak community [3, No. 92].

Female Benedictines of the Kluniak community came to Trzebnica on January 13, 1203 from St Theodore Convent in Bamberg [3, No. 102] and brought the first liturgical and religious books. In the written sources of that time

³ Życie i powiązania rodowe św. Jadwigi zob. [2, s. 76–81].

Benedyktynki wspólnoty kluniackiej przybyły do Trzebnicy 13 stycznia 1203 r. z klasztoru św. Teodora w Bambergu [3, nr 102], przywożąc ze sobą pierwsze księgi liturgiczne i religijne. W źródłach pisanych z tego czasu nie znajdujemy wzmianek o budowie klasztoru, jedynie w 1208 r. wymieniono kamieniarza Jakuba pracującego w Trzebnicy [4, nr 130]. Pośrednio o postępie prac budowlanych informuje dokument papieski z 1214 r. [3, nr 162] określający odpust za nawiedzenie krypty św. Bartłomieja Apostoła. W tym również roku w krypcie spoczęły zwłoki Konrada Kędzierzawego, czego śladem jest późniejsza płyta nagrobna umieszczona w posadzce krypty.

Pierwsza ksieni klasztoru zmarła w 1218 r., jej następczynią została córka księżnej Jadwigi – Gertruda, za której panowania w 1219 r. kościół klasztorny⁴ został poświęcony [3, nr 220]. W praktyce o sprawach klasztoru decydowała św. Jadwiga, zwłaszcza od lat trzydziestych XIII w., gdy na stałe przeniosła się do klasztoru, choć nie złożyła ślubów zakonnych. Jej pochodzenie, pozycja społeczna, silna osobowość i szczególny autorytet sprawiły, że klasztor oddziaływał szeroko na świat zewnętrzny. Elementem życia klasztorowego stały się cuda i przepowiednie Jadwigi. W 1238 r. zmarł książę Henryk I i został pochowany w kościele, przypuszczalnie w krypcie pod ołtarzem głównym. Najazd Tatarów w 1241 r. prawdopodobnie nie spowodował większych zniszczeń klasztoru, natomiast uczynił wiele szkód w grangiach i doprowadził do ucieczki mniszek. W 1243 r. zmarła księżna Jadwiga i została złożona do grobu w kaplicy św. Piotra. Niepodważalną pozycję uzyskał klasztor po kanonizacji Jadwigi w 1267 r., co spowodowało masowy napływ pielgrzymów do jej grobu i rozwój jej kultu poza granicami Śląska. W 1268 r. wnuk księżnej Władysław, arcybiskup Salzburga, ufundował nową kaplicę gotycką, którą wzniesiono na miejscu kaplicy św. Piotra.

Kaplica św. Jadwigi to ostatnia budowla gotycka opactwa cysterek trzebnickich, która przetrwała do dziś. Ślady działań budowlanych kolejnych czterech stuleci były niezbyt okazałe i uległy zniszczeniu. Momentem przełomowym w kształtowaniu architektury klasztoru był rok 1679, gdy z inicjatywy ksieni Krystyny Katarzyny Pawłowskiej z Wierzbna wzniesiono grobowiec św. Jadwigi⁵. Za sprawą tej ksieni rozpoczęto też w 1697 r. przebudowę klasztoru, którą prowadził prawdopodobnie budowniczy Ostrich zatrudniony także w opactwie lubiąskim w 1700 r. Budowa klasztoru trwała przez okres rządów Kunegundy I Kaweckiej (1699–1705), Zuzanny I Kopidłańskiej (1705–1717) i Benedykty Biernackiej (1717–1726). W wyniku tych działań przekształcono kościół i na miejscu średniowiecznej klauzury wzniesiono nowy dwukrotnie większy budynek.

W 1810 r. opactwo trzebnickie wraz z innymi siedzibami zakonnymi królestwa pruskiego uległo kasacji. W 1811 r. zakonnice opuściły swoje domostwo i rozpoczęły wyprzedaż ruchomości; dokumenty, książki, część

there is no mention of the construction of the convent; only in 1208 a stonemason Jacob who worked in Trzebnica was mentioned by name [4, No. 130]. Indirectly, the papal document from 1214 [3, No. 162] gave information about the progress of the construction work and specified an indulgence for a visit to the Crypt of St Bartholomew the Apostle. In the same year the body of the late Konrad the Curly rested in the crypt, which was marked by the later tombstone placed in the floor of the crypt.

The first abbess of the convent died in 1218 and her successor became the daughter of Princess Hedwig – Gertrude, during the reign of whom the convent church⁴ was consecrated in 1219 [3, No. 220]. In practice, it was St Hedwig who took care of all the matters as regards the convent, especially since the 1230s when she moved to the convent for good, although she did not take monastic vows. Her origin, social position and strong personality as well as her particular authority made the convent widely influence the outside world. Hedwig's miracles and prophecies became an element of the monastery life. Prince Henry I died in 1238 and was buried in the church, probably in the crypt under the main altar. The invasion of Tatars in 1241 presumably did not cause many damages to the convent, but it did much damage to the convent farm and led to the escape of the nuns. Duchess Hedwig died in 1243 and was buried in the tomb in St Peter Chapel. After the canonization of Hedwig in 1267 the convent had an indisputable position, which resulted in a massive influx of pilgrims to the tomb and the development of her cult beyond the borders of Silesia. In 1268 Władysław, the grandson of the Duchess and the archbishop of Salzburg founded a new Gothic chapel, which was erected on the site of St Peter Chapel.

St Hedwig Chapel constitutes the last Gothic building of the Cistercian Abbey of Trzebnica, which has survived to the present day. The traces of construction activities during the next four centuries were not very impressive and were destroyed. A turning point in shaping the architecture of the convent was the year 1679 when on the initiative of the Abbess Krystyna Katarzyna Pawłowska from Wierzbno the tomb of St Hedwig was built⁵. Thanks to this abbess reconstruction of the convent also started in 1697, which was probably supervised by builder Ostrich who at the same time was employed in Lubiąż Abbey in 1700. Construction of the convent took place during the reign of Kunegunda I Kaweckia (1699–1705), Zuzanna I Kopidłańska (1705–1717) and Benedykta Biernacka (1717–1726). As a result of these actions the church was transformed and a new building that was twice the size was erected on the site of the medieval enclosure.

In 1810 Trzebnica Abbey along with other monastic buildings of the Kingdom of Prussia underwent secularization. In 1811 the nuns left their home and the property was put on sale; documents, books and a part of paintings were moved to the liquidated Augustinian Monastery in

⁴ Kościół w tym przypadku rozumiany jest jako instytucja, czego nie należy utożsamiać z końcem wznoszenia budowli.

⁵ Kalendarium czasów nowożytnych funkcjonowania klasztoru cysterek do czasu sekularyzacji w 1810 r. zob. [5, s. 30–41].

⁴ In this case the church is understood as an institution, which should not be confused with the end of its construction.

⁵ A calendar of modern times of the Cistercian Convent functioning until secularization in 1810, see [5, pp. 30–41].

obrazów została przewieziona do również skasowanego klasztoru augustianów we Wrocławiu. W 1813 r. w klasztorze ulokowano jeńców wojennych, później część pomieszczeń klauzury przekształcono w szpital wojskowy. W 1817 r. w budynkach północnej części dawnego opactwa urządzono przędzalnię wełny, budynki w południowej części przekształcono w chlewnię, magazyn ziemniaków i opału. W 1857 r. fabrykę zamknięto i przez kolejne lata gmach był w większej części nieużytkowany. Jedynie w niektórych pomieszczeniach mieszkaly rodziny, niektóre sale w północnym skrzydle klauzury zajęło kilka sióstr z Kongregacji Miłosierdzia Świętego Karola Boromeusza [6, s. 543], powstała w XVII w. we Francji.

W 1870 r. południową część klasztoru kupili śląscy rycerze maltańscy (joannicy) i założyli tu szpital wojskowy. Parę miesięcy później pracę w szpitalu rozpoczęło kilka boromeuszek. W 1889 r. wykupiły one całą część północną klasztoru. W 1902 r. rozpoczął się generalny remont kościoła trwający z małymi przerwami do 1939 r.

W 1945 r., po przejściu Śląska do państwa polskiego, podstawowe funkcje zespołu zachowano [6, s. 545]. Dawna świątynia została kościołem parafialnym, duszpasterstwo w Trzebnicy przejęło zgromadzenie zakonne salwatorianów. Część północna klauzury pozostała siedzibą boromeuszek, szpital wojskowy św. Jadwigi w części południowej przemianowano na Polski Powiatowy Szpital w Trzebnicy, a w budynkach klasztornych umieszczono dom seniorów, dom małego dziecka i przychodnię. W 1974 r. w szpitalu utworzono Ośrodek Replantacji Kończyn, Mikrochirurgii i Chirurgii Ręki, w którym po raz pierwszy w Polsce z powodzeniem przyszyto dłoni. W latach 1982–1984 trwał remont kościoła klasztorowego i częściowo budynku klauzury – przełożono dachówkę na wszystkich dachach i wyremontowano więźbę. W 1993 r. oddziały szpitala wojewódzkiego przeniesiono w nowe miejsce poza klasztor, natomiast osiadający i pękający budynek klauzury został poddany gruntownemu remontowi. Prace współfinansowane przez Fundację Współpracy Polsko-Niemieckiej polegały na wyremontowaniu pomieszczeń i stabilizacji fundamentów budowli przez umieszczenie pod nimi 650 betonowych pali. W wyremontowanych pomieszczeniach powstał zakład opiekuńczo-leczniczy. Dziesięć lat później, w 2002 r. z inicjatywy siostry Olimpii Konopki otwarto muzeum klasztorne [7, s. 24], a w 2011 r. powołano Fundację dla Ratowania Klasztoru św. Jadwigi Śląskiej „By Służyć”, która pozyskuje środki i systematycznie wykonuje remonty⁶.

Literatura na temat trzebnickiego cenobium jest bardzo bogata. Zainteresowanie jego dziejami sięga XVIII w. i w zasadzie nie ma opracowania dotyczącego architektury śląskiej, w którym nie wspomniano by o Trzebnicy⁷. Dlatego zostaną wymienione tylko najważniejsze publikacje, które w odczuciu autorów były przełomowymi w analizie zabudowy tego miejsca. Pierwszą jest obszerna monografia bazyliki opracowana przez Alfreda Zinklera,

Wrocław. In 1813 prisoners of war were located in the convent and later some of the enclosure rooms were converted into a military hospital. In 1817 a wool mill was opened in the buildings of the northern part of the former abbey. The buildings in the southern part were changed to a pigsty, potatoes and solid fuels *cellarium*. In 1857 the factory was closed and during the next years the building remained mostly unused. There were only some rooms inhabited by families and some rooms in the north wing of the enclosure were taken by several sisters of the Congregation of Mercy of St Charles Borromeo [6, p. 543], which was founded in the 17th century in France.

In 1870 Silesian Knights of Malta (Knights Hospitallers) bought the southern part of the monastery and established a military hospital there. A few months later several Sisters of Charles Borromeo started to work in this hospital. In 1889 they bought the entire northern part of the convent. In 1902 a major renovation of the church began which, including short breaks, lasted until 1939.

In 1945, after Silesia was joined to Poland, the basic functions of the complex remained unchanged [6, p. 545]. The former church became a parish church and Salvatorian Order took over ministry in Trzebnica. The northern part of the cloister remained the seat of Sisters of Charles Borromeo, St Hedwig military hospital in the southern part was renamed into the Polish District Hospital in Trzebnica, whereas in the convent buildings there was a senior house, a small child house and a clinic. In 1974 the Centre of Limb Reattachment, Microsurgery and Hand Surgery was established in the hospital, where a hand was reattached successfully for the first time in Poland. In the years 1982–1984 the renovation of the convent church was continued and partly of the enclosure building – tiles were changed on all roofs and the roof truss was repaired. In 1993 the hospital wards were moved to a new place situated outside the convent, whereas the cracked enclosure building underwent complete renovation. The works, which were co-financed by the Foundation of Polish and German Cooperation, consisted in renovating rooms and stabilizing the building foundations by placing 650 concrete stakes underneath. A care and treatment centre was opened in the renovated rooms. Ten years later, in 2002, on the initiative of sister Olympia Konopka a monastic museum was opened [7, p. 24] and in 2011 the Foundation for Saving St Hedwig Convent “To Serve” was established, which raises funds and regularly performs repairs⁶.

Literature about Trzebnica *cellarium* is very rich. The interest in its history dates back to the 18th century and in principle there is no study on the architecture of Silesia, in which Trzebnica would not be mentioned⁷. Therefore, only the most important publications will be mentioned, which in the opinion of the authors constitute the breakthrough in the analysis of the development of

⁶ Fundacja powstała z inicjatywy ówczesnej przełożonej generalnej, s. Alberty Groń, prezesem fundacji jest arch. Krystyna Klamińska [8].

⁷ Opis stanu badań do 2000 r. zob. [9, s. 432–434], [10, s. 548, 707].

⁶ The Foundation was established on the initiative of the then General Superior, s. Alberta Groń, and the president of the foundation is architect Krystyna Klamińska [8].

⁷ Description of the state of the research until 2000, see [9, pp. 432–434], [10, pp. 548, 707].

Dagoberta Freya i Güntera Grundmanna [5]. Szczególnie interesująca okazała się jej część omawiająca wyniki prac architektoniczno-archeologicznych prowadzonych podczas remontu kościoła w latach 1931–1939. W niej A. Zinkler przedstawił dokładny opis badań, 80 ilustracji odkryć oraz 10 tablic z inwentaryzacjami i rekonstrukcjami kościoła. Do najważniejszych dokonań tego autora należało zlokalizowanie empory zakonnicy i przedsionka zachodniego oraz zrekonstruowanie elewacji wewnętrznych i zewnętrznych kościoła. W latach 1982–1984 w trakcie kolejnych prac remontowych Jerzy Rozpędowski prowadził badania kościoła [11], kontynuując w dużej części poszukiwania A. Zinklera.

Niewątpliwym osiągnięciem J. Rozpędowskiego było odkrycie wielu nowych detali architektonicznych, których powstanie autor badań datował na lata 1203–1219. Oprócz tego uściślił on rozplanowanie empory zakonnicy, stwierdził autentyczność sklepień krzyżowych w krypcie i określił jej pierwotny wygląd. W trakcie remontu budynku klauzury w latach 1982–1984, na terenie wirydarza J. Rozpędowski odkrył mury średniowiecznego klasztoru [12]. Przychylił się także do hipotez pierwszych badaczy obiektu i stwierdził, że kościół był wznoszony w dwóch etapach, przy czym przyjął rok 1219 za czas zakończenia budowy. Tak wczesne datowanie kościoła trzebnickiego spotkało się z ostrą krytyką Zygmunta Świechowskiego [10, s. 548], [13], który odkryte przez Rozpędowskiego detale datował na okres 1203–lata trzydzieste XIII w. i wiązał z wystrojem katedry w Bambergu.

Ewa Łuzyniecka po raz pierwszy klasztorem trzebnickim zajęła się w 1982 r. i wtedy przedmiotem jej badań były sklepienia [14]. Kolejny raz klasztor ten był przez nią opracowywany w związku z badaniami opactw cysterskich filiacji lubiąskiej [15, s. 357–426]. Od 2012 r., z inicjatywy kierowanej przez autorkę Komisji Historii i Konserwacji Architektury Sakralnej PKN ICOMOS, prowadzone są projektowo-badawcze warsztaty z udziałem studentów i pracowników naukowych wydziałów architektury z Gdańska, Warszawy i Wrocławia oraz z lubelskiego uniwersytetu przyrodniczego. Stały się one pretekstem do sformułowania programu prezentowanych badań średniowiecznego opactwa cysterek w Trzebnicy.

Badania architektoniczne

W początkowym etapie badań architektonicznych prowadzonych w *cellarium* klauzury trzebnickiej w 2015 r. wykonano inwentaryzację rzutu, przekrojów i widoków ścian⁸ obecnej piwnicy umieszczonej pod kaplicą sióstr boromeuszek. To pozwoliło na dokładne prześledzenie rozplanowania jej wnętrza o maksymalnej wysokości 2,50 m, które w rzucie jest zbliżonym do kwadratu czworokątem o wymiarach 5,25 × 5,79 m. Do piwnicy wchodzi się z korytarza przez wejście umieszczone w ścianie zachodniej i poprzedzone trzema stopniami – betonowa

this place. The first one is an extensive monograph of the basilica by Alfred Zinkler, Dagobert Frey and Günter Grundmann [5]. The part which discusses the results of the architectural and archaeological research conducted during the renovation of the church in 1931–1939 was particularly interesting. In this publication A. Zinkler presented a detailed description of the research, 80 illustrations of discoveries and 10 tables with inventories and reconstructions of the church. The most important achievement of this author was establishing the location of the nuns matroneum and the western vestibule as well as reconstructing the internal and external facades of the church. In the years 1982–1984 during the subsequent renovation works Jerzy Rozpędowski carried out research on the church [11] and continued A. Zinkler's search to a large extent.

J. Rozpędowski's unquestionable achievement was the discovery of many new architectural details, which according to him dated back to the years 1203–1219. Moreover, he specified the layout of the nuns matroneum, he ascertained the authenticity of the cross vaults in the crypt and described its original appearance. During the renovation of the enclosure building in the years 1982–1984, J. Rozpędowski discovered the walls of a medieval monastic building in the viridarium [12]. He agreed with the hypotheses of the first researchers of the building and stated that the church was erected in two stages, however, he accepted the year 1219 as the time of the construction accomplishment. Such early dating of the Trzebnica church was harshly criticized by Zygmunt Świechowski [10, p. 548], [13], who dated the details discovered by Rozpędowski back to the period of 1203–the 1230s and associated them with the decoration of the cathedral in Bamberg.

Ewa Łuzyniecka studied the Trzebnica convent in 1982 for the first time and then the subject of her research were vaults [14]. Once again, she worked on the convent in connection with the research on Cistercian abbeys of Lubiąż affiliations [15, pp. 357–426]. Since 2012, on the initiative of the head of the Commission of History and Sacral Architecture Restoration PKN ICOMOS, research and design workshops with students and researchers of architecture in Gdańsk, Warsaw and Wrocław and University of Life Sciences in Lublin have been carried out. They constituted the reason to formulate the program of the presented studies of the medieval Cistercian abbey in Trzebnica.

Architectural research

In the initial phase of the architectural research which was conducted in the *cellarium* of Trzebnica enclosure in 2015, the inventory of the projection, sections and wall views⁸ of the present basement located under Sisters of Charles Borromeo Chapel was carried out. This

⁸ Inwentaryzację opracowano, uzupełniając pomiary z 1926 r. [1]. Czystorysy wykonał Stanisław Puda i Lubow Smirnowa z Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej.

⁸ The inventory was developed by complementing the measurements from 1926 [1]. The final form of the development of cartographic maps was prepared by Stanisław Puda and Lubow Smirnowa from the Faculty of Architecture of Wrocław University of Science and Technology.

posadzka piwnicy jest posadowiona 0,46 m poniżej poziomu kamiennej podłogi korytarza.

Wspomniana ściana zachodnia, widoczna z wnętrza korytarza, stała się pierwszym rejonem badań architektonicznych. Przypuszczano bowiem, że w tym miejscu zachował się fragment dawnej elewacji zachodniej skrzydła zachodniego, będący jedynym reliktem zewnętrznym elewacji średniowiecznego budynku klauzury, jakie zachowało się w Trzebnicy. Usunięto tynk między łukiem koleby a górnym łukiem wejścia oraz w pasie przy północnym narożu korytarza. Pozostawiono przy tym 40% powierzchni ściany w formie nienaruszonej, będącej świadectwem wszystkich nawarstwień tynku. Okazało się, że do wysokości 1,20 m powyżej posadzki korytarza lico muru wykonane jest z dużych otoczków łączonych zaprawą wapienną. Do wysokości 1,40 m między kamieniami umieszczone są cegły, a na poziomie 1,48 m znajduje się warstwa cegieł ułożona główkami. Stanowi ona granicę pierwotnej części fundamentowej ściany. Znacząca część wyższego fragmentu ściany, do wysokości 2,98 m powyżej posadzki korytarza, wzniesiona jest z cegieł o wymiarach 25,8–26,7 × 11,5–12,1 × 8,1–8,5 cm i układzie wendyjskim. W górnej warstwie cegieł znajduje się otwór po dawnym rusztowaniu budowlanym. Lico oczyszczonej ściany jest zniszczone w wielu miejscach przez bruzdy instalacyjne oraz przez dwa kanały. Górny kanał ma strop wykonany z cegieł dziurawek, zamurowany ceglami rozbiórkowymi.

Po rozpoznaniu budowy zewnętrznego lica ściany zachodniej piwnicy przystąpiono do badań jej lica od strony wnętrza (il. 2a). W tej części północna powłoka sklepienia piwnicy wspiera się na ostrołuku, a powłoka południowa na łuku w formie fragmentu koła. Łuk ten w jednym punkcie styka się z kamienną opaską portalu, która jest obwiedziona prostym profilem; w jej bocznych częściach zachowały się zawiasy po wcześniejszych drzwiach. W czasie badań oczyszczono z tynku fragment między sklepieniem a wspomnianym portalem. Okazało się, że przy samym portalu znajdują się cegły rozbiórkowe wtórnie wstawione, a przy krawędzi sklepienia cegły o wymiarach 25,1–25,5 × 11,5–12,1 × 7,8–8,5 cm i układzie wendyjskim. Stwierdzono także, że krawędź sklepienia zbudowana jest z cegieł o formowanych, ściętych narożach, a powłoki sklepienne są oparte na ścianie – w tym miejscu zachowała się szpara po wyciągniętym szalunku.

W opisywanej ścianie zachodniej kolejną odkrywkę tynku wykonano w jej części północnej. W sondażu o wymiarach 0,5 × 0,5 m stwierdzono występowanie cegieł o wymiarach 25,0–25,2 × 12,2–12,4 × 8,0–8,3 cm i układzie wendyjskim. Oprócz tego w górnej warstwie cegieł zachował się otwór po dawnym rusztowaniu budowlanym. Poniżej wspomnianej odkrywki istnieje do dziś niewielki podest z odcisniętą konstrukcją zapewne pieca i odchodzący od niego kanał grzewczy, biegnący przy ścianie i zakręcający przy opasce portalu. Podczas badań oczyszczono z gruzu część północną kanału i stwierdzono występowanie śladów po żeliwnych przegrodach, umożliwiających regulację przepływu ciepłego powietrza. Odsłonięto także wspornik sklepienia, który pierwotnie znajdował się we wnętrzu kanału. Przykrywała go konstrukcja

allowed for detailed tracing of the layout of its interior with a maximum height of 2.5 m, which in the projection is a square-like quadrilateral with dimensions of 5.25 × 5.79 m. One can enter the basement from the hall through the entrance located in the western wall and preceded by three steps – the concrete basement floor is 0.46 m below the level of the stone floor of the corridor.

The above mentioned western wall, which is visible from the interior corridor, became the first area of the architectural research. It was assumed that in this place a fragment of the old western facade of the western wing was preserved and it is now the only relic of the external facade of the medieval enclosure building which survived in Trzebnica. The plaster between the cave arch and the upper arch as well as in the belt at the northern corner of the corridor was removed. Yet 40% of the wall surface in an intact form was left, which constituted the evidence of all layers of plaster. It turned out that up to the height of 1.20 m above the floor of the corridor the face of the wall is made of large boulders bonded with lime mortar. Up to a height of 1.40 m there are bricks between the stones and at a level of 1.48 m there is a layer of end face bricks. It constitutes a border of the original part of the foundation wall. A significant part of the upper fragment of the wall up to a height of 2.98 m above the floor of the corridor is built of bricks 25.8–26.7 × 11.5–12.1 × 8.1–8.5 cm and has a Vendian layout. In the upper layer of bricks there is a hole being a trace of the old scaffolding construction. The face of the cleansed wall is destroyed by installation grooves and two channels in many places. The upper channel has a ceiling made of cellular bricks and is bricked with demolition bricks.

After the outer face of the western wall construction was identified, its inner face was studied (Fig. 2a). In this part the northern cover of the basement vault is supported by a gothic arch and the southern cover is supported by an arch in the form of a fragment of a circle. This arch contacts the stone rim of the portal at one point, which is framed with a simple profile; hinges of the former door are preserved in its side parts. Plaster was removed from a fragment between the vault and the above mentioned portal during the research works. It turned out that next to the portal there were demolition bricks which were re-inserted in it and at the edge of the vault there were bricks with a dimension of 25.1–25.5 × 11.5–12.1 × 7.8–8.5 cm and a Vendian layout. It was also found that the vault edge was built of moulded and truncated corners and the vault covers were supported by the wall – there is a preserved crack of the former formwork in this place.

In the described western wall another discovery of plaster was made in its northern part. In a survey with the dimensions of 0.5 × 0.5 m there were bricks of 25.0–25.2 × 12.2–12.4 × 8.0–8.3 cm sizes and a Vendian layout. Apart from that, an opening of the former construction scaffolding was preserved in the upper layer of bricks. Below the above mentioned discovered plaster there is still a small platform with an imprinted structure, probably of a stove, and a channel heating running along the wall and turning near the rim of the portal. During the research the northern part of the channel was cleaned from the rubble

Il. 2. Piwnica z fragmentem dawnego *cellarium* trzebnickiego w 2015 r.: a – ściana zachodnia, b – wspornik, c – rekonstrukcja północnego lica filara, d – impost filara (oprac. E. Łużyniecka)

Fig. 2. Basement with a fragment of the former Trzebnica *cellarium* in 2015: a – western wall, b – cantilever, c – reconstruction of the northern pillar face, d – pillar's impost (by E. Łużyniecka)

stropu kanału wzniesiona z cegieł dziurawek. Kanał ten nie był połączony z żeliwnym piecem dwukomorowym, w całości zachowanym do dziś.

Na północ od tego pieca znajduje się betonowa konstrukcja małego basenu o wymiarach rzutu $0,60 \times 0,70$ m i głębokości $0,60$ m poniżej poziomu posadzki piwnicy. W ścianach basenu widoczne są otwory rurek drenazowych, za pomocą których odprowadzano wody gruntowe i opadowe gromadzące się na poziomie fundamentów. Basen wypełnia północno-zachodni narożnik piwnicy. Powyżej jego betonowej opaski widoczny jest wspornik w formie prostokątnej. Stanowi on zachodnie oparcie sklepienia krzyżowego, którego północna powłoka tworzy półkole ze ścianą północną piwnicy.

Budowę tej ściany prześledzono po wykonaniu odkrywkowej tynki przy wschodnim oparciu wspomnianego sklepienia. Okazało się, że w sondażu o wymiarach $1,10 \times 0,50$ m odsłonięto sześć warstw cegieł o wymiarach $25,5\text{--}26,2 \times 11,3\text{--}12,2 \times 8,0\text{--}8,2$ cm i układzie wendyjskim. Spoiny między cegłami były płaskie i wypełnione zaprawą wapienną barwy ugrowożółtej, pochodzącej od ilastych składników wypełniacza⁹. Elementem najważniejszym w tej części ściany jest nóżka sklepienna zbudowana z cegieł o ściętych narożach i powiązanych ze ścianą. Posadowiona jest ona na wsporniku, którego górna część złożona jest z dwóch cegieł, a dolną stanowi konsola o esowatym profilu (il. 2b). Obecnie konsola

and traces of iron partitions enabling the regulation of the flow of warm air were found. A vault cantilever was also uncovered, which was originally situated in the interior of the channel. It was covered by the ceiling structure which was built of cellular bricks. This channel was not connected to the two-chamber iron stove which is fully preserved until today.

North of this stove there is a concrete structure of a small-size pool with the dimensions of 0.60×0.70 m and a depth of 0.60 m below the basement floor. In the walls of the pool there are visible openings of drainage tubes through which ground and rainwater, which accumulated at the level of the foundations, was drained. The pool is situated in the north-western corner of the basement. Above the pool's concrete rim there is a cantilever in a cuboidal form. It forms the western support of the cross vault, whose northern cover creates a semicircle along with the northern wall of the basement.

The construction of this wall was analysed after the plaster discovery near the eastern support of the above mentioned vault. It turned out that in a survey with the dimensions of 1.10×0.50 m six layers of bricks with dimensions of $25.5\text{--}26.2 \times 11.3\text{--}12.2 \times 8.0\text{--}8.2$ cm and a Vendian layout were uncovered. The joints between bricks were flat and filled with ochre and yellow lime mortar resulting from loamy ingredients of the filler⁹. The most important element in this part of the wall is

⁹ Badaniom architektonicznym towarzyszyło wstępne rozpoznanie tynków wewnętrznych ścian i sklepienia *cellarium* przeprowadzone przez Annę Witkowską [16].

⁹ The architectural research was accompanied by a preliminary recognition of internal wall and *cellarium* ceiling plasters, which was carried out by Anna Witkowska [16].

wtopiona jest w betonowy cokół opisywanej ściany północnej.

Kolejny sondaż architektoniczny wykonano w północno-wschodnim narożniku piwnicy. Stwierdzono, że odsłonięty fragment ściany północnej jest zbudowany z cegieł o wymiarach 25,2–26,0 × 11,5–12,2 × 8,1–8,2 cm. Ścianę wschodnią natomiast tworzą kamienie i ułamki cegieł łączone grubą warstwą tynku o jasnej barwie. Oprócz tego okazało się, że ściana północna biegnie dalej w stronę wschodnią, a ściana wschodnia jest do niej dostawiona.

Analiza południowo-wschodniego narożnika piwnicy wykazała natomiast, że ściana wschodnia wiąże się ze ścianą południową. W jej wnętrzu istnieje wtórnie wykonany kanał z widocznymi śladami sadzy oraz fragmentem gurtu sklepienia piwnicy.

Gurt ten dzieli południowe przęsła sklepienia, w części północnej między przęsłami umieszczona jest jedynie krawędź. Centralnym wsparciem sklepienia jest masywny filar, którego jedynie fragment impostu wystaje obecnie ponad posadzką piwnicy (il. 2c, d). Jak wykazały badania, jest on wykuty z piaskowca, wtórnie pokryty cienką warstwą betonu i niżej wzmocniony betonową opaską, tworzącą cokół podobny do cokołów ścian. Odtworzenie formy całego filara jest możliwe dzięki badaniom archeologicznym P. Konczewskiego. Okazało się, że filar o wysokości 1,38 m złożony jest z impostu i bazy o równych wysokościach 0,30 m. Impost składa się z czterech profilowanych części: plinty, wałka, profilu w formie simy i kolejnej plinty. Baza jest prostszą formą i jest złożona z plinty na dole i simy przechodzącej łagodnie w wałek. Trzon filara zbudowany jest z dwóch warstw ciosów o wysokości 0,36 i około 0,39 m.

Podsumowując przeprowadzone badania architektoniczne, można stwierdzić, że fragment ściany zachodniej i północnej *cellarium* wzniesiony został z cegieł palcówek o niewielkiej wysokości, ułożonych w układzie wendyjskim. Oprócz ścian z najstarszego *cellarium* zachowały się także prawie cztery przęsła sklepien krzyżowych, bezżebrowych, które posadowiono na wspornikach i masywnym filarze wzniesionym z piaskowca. Tworząc obecną barokową piwnicę, wykorzystano tylko fragment *cellarium*, pozostałe części zostały rozebrane, a ich relikty znajdują się prawdopodobnie pod wirydarzem św. Jadwigi. W piwnicy umieszczono piec z kanałami do ogrzewania powietrznego. Później, prawdopodobnie podczas budowy kaplicy w północnym kruzganku, wzmocniono płaszczem betonowym konstrukcję piwnicy oraz wstawiono nowy piec centralnego ogrzewania i w narożu piwnicy umieszczono mały basen z drenażami do gromadzenia wód gruntowych zalegających na poziomie fundamentów.

Badania archeologiczne

Celem dookreślenia konstrukcji i chronologii użytkowania badanego pomieszczenia wykonano wykop sondażowy (il. 1) w części północno-wschodniej, pomiędzy filarem centralnym a ścianą północną. Zakładano również, że pod współczesną posadzką zachowały się nawarstwienia archeologiczne obrazujące zmiany zachodzące przez stulecia istnienia trzebnickiego klasztoru oraz że odsło-

a springer which is built of truncated bricks and connected with the wall. It is founded on the cantilever whose upper part consists of two bricks, whereas the lower part consists of a console with an S-shaped profile (Fig. 2b). At present, the console is embedded in a concrete plinth of the described northern wall.

Another architectural survey was carried out in the north-eastern corner of the basement. It was found that the uncovered fragment of the northern wall was built of bricks with dimensions of 25.2–26.0 × 11.5–12.2 × 8.1–8.2 cm. The eastern wall, however, is built of stones and fragments of bricks connected with one another by means of a thick layer of light coloured plaster. Moreover, it turned out that the northern wall continues to the east, whereas the eastern wall is added to it.

However, the analysis of the south-eastern corner of the basement showed that the eastern wall is connected to the southern wall. There is a re-made channel with visible traces of soot and a fragment of the basement vault arch.

This vault arch divides the southern bays of the vault, whereas in the northern part between the bays there is only an edge. The central support of the vault is a massive pillar whose only a fragment of the impost extends now over the basement floor (Fig. 2c, d). The research showed that it was made of sandstone and recoated with a thin layer of concrete and reinforced with a concrete frame which formed a plinth similar to wall plinths. Reconstruction of the form of the whole pillar is possible thanks to archaeological research conducted by P. Konczewski. It turned out that the pillar with a height of 1.38 m consists of the impost and base with equal heights of 0.30 m. The impost consists of four profiled elements: a plinth, a roller, a profile in the form of sima and another plinth. The base is a simpler form and is composed of a plinth at the bottom and a sima changing gently to a roll. The shank of the pillar is made of two layers of ashlar with a height of 0.36 and about 0.39 m.

Summing up the conducted architectural research, it can be concluded that the fragment of the western and northern wall of the *cellarium* was built with small height finger bricks and arranged in a Vendian layout. Apart from the walls of the oldest *cellarium* also almost four bays of cross and non-rib vaults were preserved which were placed on a massive pillar built of sandstone. Building the present Baroque cellar only a fragment of the *cellarium* was used, whereas all the remaining parts were pulled down and their relics are probably under St Hedwig cloister. A stove with air heating pipes was situated in the basement. Later, probably during the construction of the chapel in the northern cloister, the structure of the basement was reinforced with a concrete cover and a new central heating furnace was placed there. A small drainage pool for collecting groundwater filling the foundation level was placed in the corner of the basement.

Archaeological research

In order to fully define the structure and chronology of use of the researched room an exploratory excavation was made (Fig. 1) in the north-eastern part between the

Il. 3. Wykop sondażowy, profil wschodni: 1 – posadzka cementowa, 2 – posadzka ceglana, 3 – wylewka cementowa, 4 – gruz, 5 – klepisko, 6 – mierzwa, 7 – odsadzka ściany, 8 – baza filara, 9 – cegły pierwszej posadzki, 10 – strop klepiska (oprac. M. Koncziwska)

Fig. 3. Survey excavation, eastern profile. 1 – cement floor, 2 – brick floor, 3 – cement setting, 4 – rubble, 5 – dirt floor, 6 – manure, 7 – fuller of the wall, 8 – pillar base, 9 – first floor bricks, 10 – dirt floor ceiling (by M. Koncziwska)

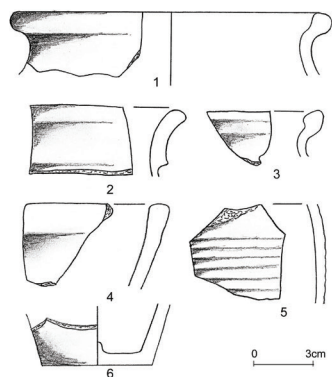

nięcie partii fundamentowej i przyziemia badanej budowli dopomoże w ocenie jej stanu technicznego.

W wykopie sondażowym (il. 3) o wymiarach w rzucie $2,0 \times 0,5$ m (z dłuższym bokiem na osi północ–południe) wydzielono dziesięć jednostek stratygraficznych (dalej w skrócie j.s.). Współczesną posadzkę (j.s. 1) tworzyła wylewka cementowa o grubości około 0,06 m. Poniżej (j.s. 2) znajdowała się posadzka zbudowana z wykonanych maszynowo cegieł o wymiarach około $12,0 \times 26,0 \times 6,5$ cm. Spoina pomiędzy cegłami wykonana była z zaprawy cementowej. Posadzkę posadowiono na wylewce cementowej o grubości 0,08–0,10 m (j.s. 3). Jednostki stratygraficzne 1–3 tworzyły konstrukcję współczesnej posadzki i przykrywały poziom gruzu ceglano-wapiennego przemieszanego z ilastą gliną (j.s. 4). Jest to warstwa zasypiskowo-niwelacyjna, o miąższości około 0,32 m, powstała zapewne w trakcie przebudowy klasztoru w początkach XVIII w. Z warstwy wydobyto fragment trzonu piaskowcowej kolumnienki. Poniżej znajdowało się klepisko o grubości około 0,1 m i barwie głównie żółtej oraz miejscami pomarańczowej, wykonane z gliny lessowej przemieszanej z miałem ceglany i drobnymi fragmentami cegieł o formacie średniowiecznym (j.s. 5). Klepisko to powstało prawdopodobnie pod koniec średniowiecza i funkcjonowało w okresie wczesnonowożytnym. Przykrywało ono warstwę mierzwy o barwie brunatnej, przechodzącej miejscami w czarną (j.s. 6) – poziom użytkowy powstały z przemieszania produktów rozkładu materii organicznej z gliną lessową, piaskiem, drobnymi fragmentami cegieł, grudek zaprawy piaszczysto-wapiennej, a także makroszczątkami roślin i węgla drzewnych. Warstwa ta miała grubość około 0,45 m. Jest to poziom śmietniskowy, powstały w trakcie użytkowania pomieszczenia pomiędzy początkiem XIII a XV w. Chronologię powyższą oparto na zabytkach ruchomych zalegających w warstwie (o czym szerzej w dalszej części artykułu). Poziom użytkowy przykrywał kolejny poziom konstrukcyjny, składający się z odsadzki w ścianie północnej pomieszczenia (j.s. 7), wysuniętej przed lico muru na około 6 cm, piaskowcowej bazy filara centralnego (j.s. 8), posadzki ceglanej ułożonej przy filarze (j.s. 9) i klepiska glinianego o barwie żółtej

centralnego filara i północnej ściany. Było to również założenie, że pod współczesną posadzką znajdują się warstwy stratygraficzne, które odzwierciedlają zmiany, które miały miejsce w opactwie trzebnickim w ciągu wieków i że odkrywanie części fundamentu i parteru obiektu badawczego pomoże w ocenie jego stanu technicznego.

W wykopie sondażowym (il. 3) o wymiarach w rzucie $2,0 \times 0,5$ m w projekcji (z dłuższym bokiem na osi północ–południe) wydzielono dziesięć jednostek stratygraficznych (dalej w skrócie j.s.). Współczesną posadzkę (j.s. 1) tworzyła wylewka cementowa o grubości około 0,06 m. Poniżej (j.s. 2) znajdowała się posadzka zbudowana z wykonanych maszynowo cegieł o wymiarach około $12,0 \times 26,0 \times 6,5$ cm. Spoina pomiędzy cegłami wykonana była z zaprawy cementowej. Posadzkę posadowiono na wylewce cementowej o grubości 0,08–0,10 m (j.s. 3). Jednostki stratygraficzne 1–3 tworzyły konstrukcję współczesnej posadzki i przykrywały poziom gruzu ceglano-wapiennego przemieszanego z ilastą gliną (j.s. 4). Jest to warstwa zasypiskowo-niwelacyjna, o miąższości około 0,32 m, powstała zapewne w trakcie przebudowy klasztoru w początkach XVIII w. Z warstwy wydobyto fragment trzonu piaskowcowej kolumnienki. Poniżej znajdowało się klepisko o grubości około 0,1 m i barwie głównie żółtej oraz miejscami pomarańczowej, wykonane z gliny lessowej przemieszanej z miałem ceglany i drobnymi fragmentami cegieł o formacie średniowiecznym (j.s. 5). Klepisko to powstało prawdopodobnie pod koniec średniowiecza i funkcjonowało w okresie wczesnonowożytnym. Przykrywało ono warstwę mierzwy o barwie brunatnej, przechodzącej miejscami w czarną (j.s. 6) – poziom użytkowy powstały z przemieszania produktów rozkładu materii organicznej z gliną lessową, piaskiem, drobnymi fragmentami cegieł, grudek zaprawy piaszczysto-wapiennej, a także makroszczątkami roślin i węgla drzewnych. Warstwa ta miała grubość około 0,45 m. Jest to poziom śmietniskowy, powstały w trakcie użytkowania pomieszczenia pomiędzy początkiem XIII a XV w. Chronologię powyższą oparto na zabytkach ruchomych zalegających w warstwie (o czym szerzej w dalszej części artykułu). Poziom użytkowy przykrywał kolejny poziom konstrukcyjny, składający się z odsadzki w ścianie północnej pomieszczenia (j.s. 7), wysuniętej przed lico muru na około 6 cm, piaskowcowej bazy filara centralnego (j.s. 8), posadzki ceglanej ułożonej przy filarze (j.s. 9) i klepiska glinianego o barwie żółtej

Il. 4. Wybór zabytków z warstwy 6 wykopu sondażowego: 1–3, 5, 6 – fragmenty naczyń ceramicznych; 4 – fragment kafla piecowego tzw. garnkowatego (rys. M. Konczewska)

Fig. 4. Choice of monuments from layer 6 of the survey excavation. 1–3, 5, 6 – fragments of ceramic dishes; 4 – fragment of the so called pot tile stove (drawn M. Konczewska)

i miejscami szarej, wypełniającego przestrzeń pomiędzy ścianą i filarem wraz z opaską ceglana (j.s. 10).

Eksploatację nawarstwień kulturowych w sondażu zakończono na stropie klepiska (j.s. 10). Stanowi ono zapewne najstarszy poziom użytkowy budynku *cellarium* oraz jest konstrukcyjnie powiązane i jednocześnie ze ścianą (j.s. 7), filarem (j.s. 8) i opaską ceglana (j.s. 9). Konstrukcję powyższą w oparciu o wyznaczniki technologiczno-techniczne użytego materiału i formę budowy bez wątpliwości można datować na najstarszą fazę istnienia trzebnickiego klasztoru cysterek, tzn. na początek XIII w.

Podczas eksploracji warstwy j.s. 6 odnaleziono wiele zabytków ruchomych z XIII–XV w. Przeważającą ich grupę stanowiły fragmenty naczyń ceramicznych (il. 4). Do ich analizy posłużono się schematem technologiczno-technicznym średniowiecznej i nowożytniej ceramiki naczyniowej wypracowanym przez Pawła Rzeźnika [17]. Zbiór z warstwy (j.s. 6) zawierał nieliczne fragmenty naczyń wykonanych w technologii wczesnośredniowiecznej (grupa technologiczna WS), co jest charakterystyczne dla obiektów i nawarstwień archeologicznych o chronologii XIII-wiecznej rozpoznawanych w Trzebnicy, np. przy ul. Słonecznej [18]. Z XIII–1. poł. XIV w. pochodzą naczynia wypalone do barwy brunatnej, przechodzącej miejscami w stalową (grupa technologiczna B). Te bardzo dobrej jakości naczynia (o niskiej przepuszczalności wody) pojawiły się na Śląsku w początku XIII w. wraz z kolonistami z Europy Zachodniej. Ich produkcja na bazie lokalnych glin stała się masowa w ciągu tego stulecia. Z XIII w. pochodzi prawdopodobnie fragment naczynia w typie protokamionki – wypalonego w piecu o wysokiej temperaturze powodującej częściowe zeszkliwienie piasków użytych do jego produkcji (grupa technologiczna C?). Naczynie, z którego pochodzi odnaleziony fragment, było najprawdopodobniej importem z terenów Nadrenii lub Saksonii. Największą grupę naczyń tworzyły garnki wypalone w piecach z dostępem powietrza, o wypale skorup do barw od kremowej po czerwoną (grupa technologiczna D). Są one typowe dla XIV w. W technologii powyższej wykonano również pojedynczy fragment kafla piecowego, tzw. garnkowatego. Piec z takich kafla budowano na Śląsku powszechnie w XIV–XV w. Świadectwem zmian zachodzących w garniarstwie w 2. poł. XIV–XV w. są dwa fragmenty naczyń pokrytych glazurą barwy brunatnej, przechodzącej miejscami w zieloną. Mogą one być wyrobami miejscowymi lub też importami z Górnych Łużyc.

the room (s.u. 7), protruding from the face of the wall for about 6 cm, sandstone base of the central pillar (s.u. 8), brick floor laid by the pillar (s.u. 9) and the clay yellow dirt floor with some gray places, which filled the space between the wall and pillar along with the brick frame (s.u. 10).

The exploration of the cultural layers in survey was completed on the dirt floor ceiling (s.u. 10). It is probably the oldest utility level of the *cellarium* building and it is structurally related to the wall and built at the same time as the wall (s.u. 7), the pillar (s.u. 8) and the brick frame (s.u. 9). The above structure without any doubt can be dated back to the oldest phase of existence of Trzebnica Cistercian convent, i.e. to the beginning of the 13th century on the basis of technological and technical determinants of the used material and the form of the building.

During the exploration of layers s.u. 6 many movable monuments from the 13th–15th centuries were found. A predominant group consisted of fragments of ceramic dishes (Fig. 4). For their analysis a technological and technical scheme of the medieval and modern ceramic dishes developed by Paweł Rzeźnik was used [17]. The collection from the layer (s.u. 6) contained a few fragments of dishes made in the early medieval technology (technology group WS), which is characteristic of archaeological objects and layers with the 13th-century chronology recognized in Trzebnica, e.g. Słoneczna Street [18]. The dishes burned to the tawny colour which changes to steel-like colour date back to the 13th and the 1st half of the 14th centuries (technology group B). These very good quality dishes (very low absorption) appeared in Silesia at the beginning of the 13th century along with the colonists from Western Europe. Their production on the base of local clay became massive during that century. A fragment of the dish in a stoneware prototype probably comes from the 13th century – burnt in a furnace at a high temperature causing partial glaze of sands used for its production (technology group C?). The dish, from which the rediscovered fragment originated, was probably imported from the territories of the Rhineland or Saxony. The largest group of dishes consisted of pots burnt in furnaces open to the air with burnt shell colours ranging from creamy to red (technology group D). They are characteristic of the 14th century. A single fragment of the so called pot tile furnace was also built in the above technology. Tile stoves of this type were commonly built in Silesia in the 14th and 15th centuries. Two fragments of dishes covered

Co do form odkrytych naczyń, to niestety stan zachowania zabytków ogranicza możliwości ich rekonstrukcji. Z pewnością były to garnki z okapem pod wylewem, garnki z uchami o esowatym wylewie, a także przynajmniej jeden dzban z walcowatą szyją (il. 4). Poza zabytkami ceramicznymi z warstwy mierzwy (j.s. 6) wydobyto fragment nierozpoznanego przedmiotu wykonanego z ołowiu oraz zwierzęce szczątki kostne o charakterze pokonsumpcyjnym. Z tej warstwy pobrano również próbkę do badań archeobotanicznych. Można mieć nadzieję, że dalsze badania laboratoryjne przyniosą informacje o gatunkach płodów rolnych składowanych w *cellarium*.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych w 2015 r. badań architektoniczno-archeologicznych można przedstawić próbę odtworzenia i datowania przekształceń *cellarium* klauzury trzebnickiej. Badany fragment *cellarium* to pozostałość pierwszego budynku klauzury (il. 5a). Jego ściana zachodnia była zarazem częścią elewacji skrzydła zachodniego, a zachowany do dziś fragment pomieszczenia jest jedynym istniejącym reliktem wnętrza najstarszego klasztoru trzebnickiego. Skrzydło to przylegało do pierwotnego przedsionka kościoła i zostało do niego dostawione – stąd deformacja części północnej pomieszczenia.

Cellarium było dwunawowe, przykryte sklepieniami krzyżowymi wspartymi na ceglanych gurtach i kamiennym słupie. Zbudowano je prawdopodobnie w okresie zbliżonym do czasu powstania krypty św. Bartłomieja Apostoła w kościele trzebnickim, czyli – jak się przyjmuje – w latach 1203–1214 (il. 5b). Świadczy o tym m.in. identyczna technika wykonania ścian – tylko w krypcie i *cellarium* występują cegły o niskich wysokościach (8–8,5 cm). Zarówno w krypcie, jak i w *cellarium* zbudowano sklepienia krzyżowe, bezżebrowe posadowione na gurtach; gurdy w obu pomieszczeniach wykonano z identycznych cegieł. Oprócz tego w obu opisywanych pomieszczeniach sklepienia były pokryte cienką warstwą tynku, a ściany pozbawione tynków.

W analogiczny sposób zbudowano mury *cellarium* klasztoru lubiąskiego (il. 5c), które prawdopodobnie powstało w ostatniej tercji XII w., czyli wcześniej od klauzury trzebnickiej. Usytuowano je na stoku – od strony średniowiecznego wirydarza lubiąskiego było zagłębione w ziemię, a od strony zachodniej stanowiło pomieszczenie nadziemne – parter. *Cellarium* lubiąskie było dwunawową i pięcioprześłową salą, przykrytą sklepieniami krzyżowymi, bezżebrowymi, wspartymi na gurtach. Zachowane do dziś sklepienia pokrywają nacieki zaprawy oraz odciski desek szalunku, na styku ściany z powłoką sklepienia istnieją szpary po deskach, analogicznie do sklepień trzebnickich. Kolejnym podobieństwem między *cellarium* lubiąskim i trzebnickim jest konstruowanie łęków sklepień w kształcie obniżonego półkola, które w późniejszym okresie wielokrotnie wzmacniano.

Z podobną sytuacją mamy do czynienia w później zbudowanym *cellarium* średniowiecznego klasztoru mogilskiego, który był filią opactwa lubiąskiego (il. 5d). W Mo-

with dark brown ceramic glaze with some green places constitute the evidence of changes in pottery in the 2nd half of the 14th century and 15th century. They might have been produced locally or imported from Upper Lusatia.

As far as the forms of discovered dishes are concerned, unfortunately the state of preservation of monuments limits the possibility of their reconstruction. Certainly they were pots with a rim under the spout, pots with S-shaped spouts and at least one pitcher with a cylindrical neck (Fig. 4). Apart from ceramic monuments from the manure layer (s.u. 6), a fragment of an unidentified object made of lead and animal skeletal elements with some consumption was revealed. From this layer a sample was also taken to conduct archaeological and botanical research. We can hope that further laboratory tests will bring information about species of crops kept in the *cellarium*.

Summary

On the basis of the architectural and archaeological research which was carried out in 2015, it is possible to present an attempt at reconstructing and dating transformations of the Trzebnica enclosure *cellarium*. The researched fragment is a remnant of the first enclosure building (Fig. 5a). Its western wall was at the same time a part of the facade of the western wing and its preserved fragment of the room is the only existing relic of the interior of the oldest monastic building in Trzebnica. This wing is attached to the original vestibule of the church and was extra added to it – hence the deformation of the northern part of the room.

The *cellarium* had two naves and was covered with cross vaults supported by brick arches and a stone pillar. It was probably built in the period when St Bartholomew the Apostle Crypt in Trzebnica Church was erected, namely – as it is accepted – in the years 1203–1214 (Fig. 5b). It is evidenced in the same technique, among other things, of the walls construction – small height bricks (8–8.5 cm) only appear in the crypt and in the *cellarium*. Both the crypt and the *cellarium* had cross, non-rib vaults placed on arches; in both rooms arches were made of identical bricks. Moreover, in these two described rooms the vaults were covered with a thin layer of plaster, whereas the walls had no plaster.

In the same way the walls of Lubiąż monastery *cellarium* were built (Fig. 5c), which was probably erected in the last third of the 12th century, namely earlier than the Trzebnica enclosure. It was located on a slope – on the side of Lubiąż medieval cloister it was embedded in the ground, whereas on the western side it formed a room above the ground – ground floor. Lubiąż *cellarium* was a two-nave and five-bay room, covered with cross, non-rib vaults supported by arches. The vaults preserved until today are covered by mortar and traces of formwork planks, whereas at the place where the wall is connected with the vault cover there are cracks of former planks, similar to the vaults in Trzebnica. Another similarity between the Lubiąż and Trzebnica *cellarium* is the structure of the vault arches in the form of a lowered semicircle, which was later repeatedly reinforced.

II. 5. Podobieństwa wybranych elementów architektury opactw cysterskich: a – *cellarium* w Trzebnicy, 2015, b – krypta św. Bartłomieja Apostoła w kościele trzebnickim, 2015, c – ściana *cellarium* w Lubiążu, 1985, d – *cellarium* w Mogiła, 2016 (fot. E. Łuzyniecka)

Fig. 5. Similarities of selected elements of Cistercian abbeys' architecture: a – *cellarium* in Trzebnica, 2015, b – St Bartholomew the Apostle Crypt in Trzebnica church, 2015, c – *cellarium* wall in Lubiąż, 1985, d – *cellarium* in Mogiła, 2016 (photo by E. Łuzyniecka)

gile przyjęto prawdopodobnie trzebnicką zasadę budowy podpór międzynawowych. W obu wnętrzach masywne filary wzniesiono z dwóch warstw ciosów. Jedyna różnica polega na tym, że w mogińskim filarze nie ma odrębnego impostu i bazy, natomiast wydzielono je przez ścięcie naroży ciosów w strefie trzonu.

W XIII-wiecznym *cellarium* trzebnickim konsekwentnie stosowano śląską zasadę używania cegieł do budowy murów, a kamienia do wykuwania detali architektonicznych. Słup *cellarium* i konsola wspornika zostały wykonane z porowatego piaskowca, natomiast mury i sklepienia z cegieł palcówek oraz kształtek ceramicznych. Mury nie były pierwotnie pokryte tynkami, natomiast sklepienia były prawdopodobnie pobielone – na ich powierzchniach występują powtarzające się pobiały o różnym stopniu przebarwienia i zabrudzenia powierzchni.

Pierwotny poziom użytkowy *cellarium* znajdował się 0,90 m poniżej obecnego. Najstarsza posadzka zbudowana była w formie klepiska z surowej gliny, uzupełnionego opaskami ceglanyimi przy filarze sklepiennym i ścianach obwodowych. Ponad posadzką odłożyła się warstwa użytkowa złożona z naniesionego do pomieszczenia błota i śmieci. Sądząc po miąższości warstwy i zawartych w niej zabytkach, był to proces długotrwały – prawdopodobnie blisko dwustuletni. Warstwa śmietniskowa świadczy o gospodarczej funkcji pomieszczenia. Z problemem

We deal with a similar situation in the medieval Mogiła monastery *cellarium*, which was built later and was a subsidiary of Lubiąż Abbey (Fig. 5d). The Trzebnica principle of building inter-aisle supports was probably used in Mogiła. In both interiors the massive columns were built of two layers of ashlar. The only difference is that the Mogiła column has no separate impost or base, whereas they were separated by cutting the ashlar's corners in the area of the shank.

In the 13th-century Trzebnica *cellarium* the Silesian principle, which used bricks for constructing walls and stones for forging architectural details, was consistently applied. The *cellarium* pole and cantilever console were made of porous sandstone, whereas the walls and vaults were made of finger bricks and ceramic fittings. Originally the walls were not covered with plaster, however, the vaults were probably whitewashed – on their surfaces there are repeated whitewash spots with various degrees of discoloration and surface contamination.

The original utility level of the *cellarium* was 0.90 m below the present one. The oldest floor was built in the form of a dirt floor made of raw clay supplemented with brick frames near the vault pillar and external walls. Above the floor there is a utility layer consisting of mud and garbage. Analysing the thickness of the layer and the monuments contained in it, it can be concluded that it was a long

jej przyrostu poradzono sobie, przykrywając ją jeszcze w późnym średniowieczu kolejnym klepiskiem glinianym. Spowodowało to podniesienie poziomu użytkowego *cellarium* o około 0,50 m w stosunku do starszego klepiska. Interesujące, że ponad nowym klepiskiem nie narosła kolejna warstwa śmieci. Przyczyny takowej sytuacji można dopatrywać się w większej dbałości o stan pomieszczenia, a być może zmianie funkcji, np. na magazyn wymagający większej troski o porządek niż przy masowym przechowywaniu produktów rolnych.

Badania wykopaliskowe pozwoliły rozpoznać wygląd *cellarium* w początkach istnienia trzebnickiego klasztoru, prześledzić zmiany zachodzące w tym miejscu od XIII w. do czasów współczesnych oraz odkryć wiele artefaktów związanych z codziennym bytowaniem mieszkańców średniowiecznego klasztoru.

Analogicznie do większości polskich klasztorów cysterskich XIII-wieczne *cellarium* trzebnickie zostało zagłębione w ziemię. Zasada ta została utrzymana podczas barokowej przebudowy, w czasie której rozebrano do fundamentów większą część klauzury. Pozostawiono jedynie te fragmenty, które można było wykorzystać w czasie dalszej budowy. Tak się stało z omawianym fragmentem *cellarium* – zachowano ścianę zachodnią i północną oraz cztery przęsła sklepienia opartego na filarze, wzniesiono nową ścianę wschodnią i południową z oknem oraz zbudowano nową posadzkę. W ścianie zachodniej przekuto wejście i wstawiono portal obwiedziony prostokątną opaską profilowaną, wykonaną z piaskowca. Tym samym utworzono małą piwniczkę pod północnym kruzgankiem wirydarza św. Jadwigi, jednego z dwóch dziedzińców wielkiej barokowej klauzury, której budowę powszechnie datuje się na lata 1697–1726. Dzięki wizytacji przeprowadzonej w 1706 r. możemy uściślić czas przeobrażenia części *cellarium* w piwniczkę. Według przekazu z tego roku nowy budynek klauzury miał być budowany [...] w całości od nowa w kwadrat, z czego jeden bok będzie stanowić kościół, a dwa boki będą budowane na bagnie i stawach. Budowa strony ku zachodowi prawie zakończona [...]. Teraz kontynuuje się budowę ku południowi oraz ku wirydarzowi i burzy się coraz więcej starych budynków, w których mieszkają jeszcze panny zakonne¹⁰.

Trzeba przy tym dodać, że przylegający do kościoła parter kruzganka północnego wirydarza św. Jadwigi w czasach baroku był dwukrotnie szerszy od pozostałych kruzganków. Należy więc przypuszczać, że inwentaryzacja z 1926 r. [1] ukazuje barokowy układ konstrukcyjny wnętrza. Według niej parter kruzganka północnego był dwunawowy i ośmioprzęsłowy. Między nawami ustawione były słupy podpierające poszczególne sklepienia. Podwójny słup mieścił się nad ścianą wschodnią omawianej piwniczki. Od tego miejsca na zachód rozplanowane było trzyprzęsłowe pomieszczenie przylegające do wieży i nawy południowej kościoła. Wielkość i rozplanowanie opisywanego parteru barokowego kruzganka północnego pozwala przypuszczać, że zgodnie z tradycją średnio-

process – it probably lasted almost two hundred years. The garbage layer shows the economic function of the room. The problem of its growth was solved by covering it with another clay dirt floor in the late Middle Ages. This resulted in raising the utility level of the *cellarium* by about 0.50 m as compared to the older dirt floor. It is interesting that over the new dirt floor no garbage layer grew again. The reasons for this situation can be found in greater care about the state of the room and perhaps in the change of the function, e.g. a warehouse requiring greater care of the order than in the case of the massive *cellarium* of agricultural products.

The excavation research made it possible to recognize the appearance of the *cellarium* in the early days of the Trzebnica convent and follow the changes which took place there since the 13th century till the present time as well as to discover many artifacts connected with everyday life of inhabitants of the medieval convent.

Similarly to the majority of Polish Cistercian monasteries, the 13th century Trzebnica *cellarium* was embedded in the ground. This principle was maintained during the Baroque reconstruction during which most of the enclosure was demolished to its foundations. Only those fragments were left which could be used during further construction. This happened to the analyzed fragment of the *cellarium* – the western and northern walls as well as four bays of the vault supported by a pillar were preserved; a new eastern wall and a southern wall with a window were erected and a new floor was built. In the western wall an opening was created for a new entrance and a sandstone portal surrounded by a rectangular profiled frame was inserted. In this way a small cellar under the northern St Hedwig cloister was created, one of the two courtyards of the great Baroque enclosure, the construction of which is generally dated back to the years 1697–1726. Thanks to an inspection visit which was carried out in 1706 we can clarify the time of the transformation of a part of the *cellarium* into the cellar. According to the message from that year, the new enclosure building was supposed to be built [...] entirely from scratch in a square, one side of which will constitute a church and two sides will be built on a swamp and ponds. The westward construction is almost completed [...]. At present the southward construction and towards the cloister is being continued and more and more old buildings in which young nuns still live are being demolished¹⁰.

It should also be noted that the ground floor of the northern cloister of St Hedwig patio, which was adjacent to the church, was twice as wide as other cloisters in the Baroque period. Therefore, it must be assumed that the inventory made in 1926 [1] shows the Baroque layout of the interior structure. According to it, the ground floor of the northern cloister had two aisles and eight bays. The poles which supported the particular vaults were situated between the aisles. A double pole was located over the eastern wall of the discussed cellar. From that point a three-

¹⁰ Tekst w języku niemieckim [5, s. 34] został przetłumaczony przez Wojciecha Kłodnickiego.

¹⁰ The text in German [5, p. 34] was translated by Wojciech Kłodnicki.

wieczną w tym miejscu mogło funkcjonować oratorium klasztorne.

Tradycja ta zapewne została podtrzymana przez siostry boromeuszki, których zgromadzenie razem z nowicjatem zostało przeniesione z Nysy do Trzebnicy w 1871 r. W tym roku została także poświęcona kaplica zakonna na piętrze trzebnickiej klauzury [6, s. 543]. W 1884 r. na parterze krużganka północnego urządzono salę modlitw, a w 1894 r. zaczął on funkcjonować jako kaplica zakonna. Być może z tym faktem można wiązać powstanie ściany wschodniej i zachodniej w krużganku. Utworzone między ścianami dwunawowe wnętrze było dwukrotnie większe od kaplicy na piętrze, a usytuowanie na parterze obok kościoła – korzystniejsze pod względem funkcjonalnym. Należy także przypuszczać, że ołtarz główny kaplicy ustawiony był na osi północ-południe i przylegał do ściany kościoła, co odzwierciedla wcześniej wymieniany rzut parteru z 1926 r. [1]. Niewykluczone, że także wówczas wykonano system ogrzewania powietrznego kaplicy i w badanej piwniczce pod nią umieszczono kotłownię z piecem (niezachowanym) oraz kanałem powietrznym, do dziś istniejącym przy ścianie zachodniej pomieszczenia i dalej biegnącym w jej wnętrzu.

Kolejna przebudowa kaplicy w krużganku jest wymieniana w dokumencie z 1909 r. Być może wówczas przy wieży kościoła umieszczono zakrytą kaplicę, a omawianą piwnicę pod kaplicą gruntownie wyremontowano. Ściany pokryto tynkiem wapiennym barwy jasnoszarej z wypełniaczem kruszywa naturalnego o powierzchni filcowanej i bielonej. Grubość warstwy była zróżnicowana, począwszy od cienkowarstwowych zacierek po wypełnienia o grubości warstwy minimum 20 mm o bardzo dobrej przyczepności do podłoża. W czasie wspomnianego remontu piwnicy zbudowano zapewne nową betonową posadzkę przechodzącą płynnie w cokoły przy ścianach i filarze, w narożu piwnicy umieszczono mały basen z drenażami do gromadzenia wód gruntowych zalegających na poziomie fundamentów. Konstrukcja ta jest dowodem na ciągłe problemy z wilgocią, z którymi borykali się użytkownicy klasztoru. W osuszaniu pomieszczenia pomagał zapewne nowy piec, pierwotnie połączony rurą z kanałem w ścianie południowej piwnicy. Zgodnie z opisem umieszczonym na rzucie z 1926 r. [1] była ona określana jako płaska izba¹¹ (*Plättstube*) – okazała kotłownia (*Heizung*) z dwoma piecami znajdowała się na wschodzie.

Dwunawowa kaplica zakonna nie przetrwała do dzisiaj, ponieważ z okazji 50. rocznicy profesji kongregacji trzebnickich boromeuszek w 1928 r. zasadniczo przebudowano jej wnętrze. Czas tej modernizacji został uwieczniony na kartuszu w tympanonie zbudowanego wówczas neobarokowego portalu: *D.O.M. ac divo Carolo Borromaeo confessori et episcopo sacrum sub auspiciis dignissimae Mairis M. Luitgardis quae a.MCMXXVIII congregationi praeerat Trebnicensi X lustra professa*¹². W trakcie prac

bay room adjacent to the tower and the southern aisle of the church was planned westward. The size and layout of the discussed ground floor of the northern Baroque cloister makes it possible to suggest that in accordance with the medieval tradition the convent oratory might have been functioning at that place.

This tradition was undoubtedly upheld by the Sisters of Mercy of St Borromeo, whose congregation along with the novitiate was transferred from Nysa to Trzebnica in 1871. In the same year the monastery chapel on the first floor of the Trzebnica enclosure was also consecrated [6, p. 543]. In 1884 on the ground floor of the northern cloister a prayer room was arranged and in 1894 it began to function as a convent chapel. Perhaps this fact may be associated with construction of the eastern and western walls in the cloister. The two-bay interior between the walls was twice the size of the chapel on the first floor and its location on the ground floor next to the church was much better in terms of functionality. It must also be assumed that the main altar of the chapel was set on the north-south axis and adjoined the church wall, which is reflected in the previously mentioned ground floor projection from 1926 [1]. It is possible that just at that time the air heating system of the chapel and the researched cellar was installed; under the cellar there was a boiler with a stove (not preserved) and the air duct which still exists at the western wall of the room and continues in its interior.

Another rebuilding of the chapel in the cloister is mentioned in another document from 1909. Perhaps at that time the chapel sacristy was situated near the church tower and the discussed cellar under the chapel was completely renovated. The walls were covered with light grey lime plaster with a natural aggregate filler of the felted and bleached surface. The layer thickness was diversified ranging from thin-layer meshes to fillings with layer thickness of at least 20 mm and very good adhesion to the substrate. During the above mentioned renovation of the basement probably a new concrete floor was built passing smoothly to the plinths along the walls and the pillar, whereas in the corner of the basement a small pool of drainage tubes to collect groundwater occupying the foundation level was placed. This structure constitutes a proof of the continuous moisture problems faced by users of the monastery. A new furnace was certainly helpful with drying the room, which was originally connected to a channel in the southern wall of the basement by means of a pipe. According to the description on the projection from 1926 [1] it was defined as a flat chamber¹¹ (*Plättstube*) – a splendid boiler (*Heizung*) with two stoves was situated in the east.

The two-aisle convent chapel did not survive to the present day because on the occasion of the 50th anniversary of the congregational profession of the Trzebnica Sisters of Charles Borromeo in 1928 its interior was significantly rebuilt. The time of this rebuilding was immortalized on the cartouche in the tympanum of the Neo-Baroque portal

¹¹ Nazwa ta prawdopodobnie była związana z niewielką wysokością pomieszczenia, piec wstawiony do wnętrza mógł pomagać w osuszaniu basenu drenażowego.

¹² *Najlepszemu, Najwyższemu Bogu i świętemu Karolowi Boromeuszowi poświęcone, wyznawcy i biskupowi, za rządów najczcigod-*

¹¹ This name was probably connected with the insignificant height of the room; the inserted stove could help in drying the drain pool.

usunięto filary i sklepienia, tworząc jednoprzestrzenne wnętrze z ołtarzem na wschodzie. Przebudowa ta nie wpłynęła na konstrukcję wnętrza badanej piwnicy.

W czasach powojennych ubiegłego stulecia piwnica z fragmentem *cellarium* była podręcznym składem konwentu. Ówczesne jej remonty ograniczone były do uzupełnień powierzchni ścian i sklepień w miejscach największych destrukcji, czego śladem są obecnie bielone fragmenty jasnoszarego przemysłowego tynku cementowo-wapiennego z wypełniaczem z selekcionowanego piasku kwarcowego.

Funkcja piwnicy uległa całkowitej zmianie w 2015 r., po opisywanych badaniach architektoniczno-archeologicznych. Obecnie w jej wnętrzu zorganizowana jest ekspozycja odsłoniętych fragmentów *cellarium*. Planowana jest także kontynuacja prac badawczych i konsekwentne dalsze eksponowanie odkrywanych najstarszych relikwów murowanego budynku klauzury trzebnickiej.

niejszej Matki M. Litgartis, która w 1928 r. stała na czele kongregacji Trzebnickiej, obchodzącej 50. rocznicę profesji – tłumaczenie S. Olimpia Teresa Konopka SMBC.

erected at that time: *D.O.M. ac divo Carolo Borromaeo confessori et episcopo sacrum sub auspiciis dignissimae Mairis M. Luitgardis quae a.MCMXXVIII congregationi praeerat Trebnicensi X lustra professa*¹². During the reconstruction pillars and vaults were removed creating a single space interior with the altar in the east. This reconstruction did not affect the structure of the interior of the researched basement.

In the post-war period of the previous century the basement with a fragment of the *cellarium* was an everyday *cellarium* of the convent. At that time the repairs were limited to fillings of walls and vaults in the most destructed places, which now can be seen in the form of bleached fragments of light grey industrial cement-lime plaster with a highly selected quartz sand filler.

The function of the basement totally changed in 2015 after the discussed architectural and archaeological research. At present, the exhibition of uncovered fragments of the *cellarium* is organised in its interior. The research is planned to be continued as well as a consistent further exposure of the oldest discovered relics of the Trzebnica brick enclosure building.

*Translated by
Bogusław Setkiewicz*

¹² *Devoted to the Exceptional, Superior God and Saint Charles Borromeo, disciple and bishop, during the reign of the most venerable Mather M. Litgartis who in 1928 was at the head of the Trzebnica Congregation, which celebrated its 50th profession anniversary – translated by S. Olimpia Teresa Konopka SMBC and M. Łuczkiwicz.*

Bibliografia/References

- [1] *Mutterhaus der Borromäerinnen-Trebnitz in Schlesien*, Plan I – *Kellergeschoss*, Plan II – *Erdgeschoss*, Aufgenommen: Trebnitz, im Januar 1926, Druck von C. Maresch, Graph-Anstalt Breslau 1, w zbiorach Muzeum Sióstr Boromeuszek w Trzebnicy.
- [2] Jasiński K., *Rodowód Piastów Śląskich*, t. 1, Ossolineum, Wrocław 1973.
- [3] *Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae*, t. 1, wyd. K. Malczyński, Wrocław 1956.
- [4] *Schlesische Urkundenbuch*, t. 1, wyd. H. Appelt, Wien–Köln–Graz 1971.
- [5] Zinkler A., Frey D., Grundmann G., *Die Klosterkirche in Trebnitz*, Wilh. Gottl. Korn Verlag, Breslau 1940.
- [6] Stelmach B., *Kontynuacja historii klasztoru Cysterek w Trzebnicy*, [w:] A.M. Wyrwa, A. Kielbasa, J. Swastek (red.), *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004, 540–550.
- [7] Konopka O.T., *Przewodnik po klasztorze św. Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy*, Kongregacja Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza w Trzebnicy, Trzebnica 2011.
- [8] <http://ocalicbysluzyc.pl> [accessed: 15.04.2016].
- [9] Łużyniecka E., *Średniowieczny klasztor w Trzebnicy a architektura opactw cysterskich na Śląsku*, [w:] A.M. Wyrwa, A. Kielbasa, J. Swastek (red.), *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004, 431–461.
- [10] Świechowski Z., *Katalog architektury romańskiej w Polsce*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2009.
- [11] Rozpędowski J., *Opactwo pań cysterek w Trzebnicy*, [w:] J. Strzelczyk (red.), *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1987, 263–281.
- [12] Rozpędowski J., *Trzebnickie opactwo pań cysterek w średniowieczu. Problem datowania i pochodzenia warsztatu*, [w:] A.M. Wyrwa, A. Kielbasa, J. Swastek (red.), *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004, 380–410.
- [13] Świechowski Z., *Wystrój rzeźbiarski kościoła klasztorowego w Trzebnicy i jego związki z katedrą w Bambergu*, „Rocznik Historii Sztuki” 1995, t. 21, 5–20.
- [14] Łużyniecka E., Pomian T., *Analiza architektoniczna sklepienia kaplicy św. Jadwigi w Trzebnicy dokonana w oparciu o opracowanie fotogrametryczne*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Zielonej Górze” 1983, Nr 72, 217–224.
- [15] Łużyniecka E., *Architektura klasztorów cysterskich. Filie lubiąskie i inne cenobia śląskie*, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław 2002.
- [16] Witkowska A., *Badania tynków wewnętrznych ścian i sklepienia*, [w:] *Klasztor Kongregacji Sióstr Miłosierdzia św. Boromeusza w Trzebnicy. Badania cellarium, etap I – 2015*, Wrocław 2015 [mpis w WKZ Wrocław].
- [17] Rzeźnik P., *Materiały ceramiczne*, „Silesia Antiqua” 1998, t. 39, 221–238.
- [18] Konczewska M., Konczewski P., *Problematyka lokacji i zagospodarowania małych miast w średniowieczu na przykładzie Trzebnicy*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2007, t. 49, 287–296.

Streszczenie

W prezentowanym artykule przedstawiono wyniki badań architektoniczno-archeologicznych, które przeprowadzono w 2015 r. w piwnicy z fragmentem *cellarium* klauzury dawnego opactwa cysterek w Trzebnicy. Po ogólnym przybliżeniu historii obiektu i stanu badań, osobno opisano zakres prac architektonicznych i archeologicznych. Kończącą część artykułu stanowi próba odtworzenia i datowania przekształceń *cellarium* klauzury trzebnickiej. Badany fragment *cellarium* to pozostałość pierwszego budynku klauzury. Jego ściana zachodnia była zarazem częścią elewacji skrzydła zachodniego, a zachowany do dziś fragment pomieszczenia jest jedynym reliktem wnętrza najstarszej klauzury cysterskiego klasztoru trzebnickiego.

Cellarium było dwunawowym pomieszczeniem przykrytym sklepieniami krzyżowymi wspartymi na ceglanych gurtach i kamiennym słupie. Pełniło funkcję podręcznego magazynu konwentu cysterek. Zbudowano je prawdopodobnie w latach 1203–1214. Pierwsza przebudowa *cellarium* nastąpiła około 1706 r. i związana była z powstaniem wielkiego barokowego budynku klauzury cysterek. Wówczas z północnej części *cellarium* utworzono małą piwnicę. Zmiana funkcji piwnicy nastąpiła około 1894 r. po sekularyzacji klasztoru cysterskiego i wiązała się z początkiem funkcjonowania zgromadzenia sióstr boromeuszek. Wówczas na parterze krużganka północnego urządzono kaplicę zakonną, a pod nią w piwniczce umieszczono prawdopodobnie kotłownię. Kolejna modernizacja piwnicy nastąpiła zapewne około 1909 r., gdy utworzono dużą kotłownię na wschodzie i w pomieszczeniu zbudowano betonową posadzkę, mały basen z drenażami do gromadzenia wód gruntowych i wstawiono piec do osuszania wnętrza. W czasach powojennych ubiegłego stulecia piwnica z fragmentem *cellarium* była podręcznym składem konwentu. Jej funkcja uległa całkowitej zmianie w 2015 r. po opisywanych badaniach architektoniczno-archeologicznych. Obecnie w jej wnętrzu zorganizowana jest ekspozycja odsłoniętych fragmentów *cellarium*.

Słowa kluczowe: *cellarium*, cysterki, Trzebnica

Abstract

The article presents the results of the architectural and archaeological research which was conducted in 2015 in the basement with a fragment of the enclosure *cellarium* of the former Cistercian Abbey in Trzebnica. After presenting a general history of the object and the state of the research, the scope of architectural and archaeological works was described separately. The final part of the article constitutes an attempt to reconstruct and date transformations of the *cellarium* of the Trzebnica enclosure. The researched fragment is a remnant of the first enclosure building. Its western wall was at the same time a part of the facade of the western wing and its preserved fragment of the room is the only existing relic of the interior of the oldest convent in Trzebnica.

The *cellarium* was a two-aisle room covered with a cross vault supported by brick arches and a stone pillar. It performed the function of an everyday storage of the Cistercian convent. It was probably erected in the years 1203–1214. The first reconstruction of the *cellarium* took place in around 1706 and it was connected with the construction of the great Baroque building of the Cistercian enclosure. At that time a small cellar was created in the northern part of the *cellarium*. A change in the function of the cellar took place in about 1894 after the secularization of the Cistercian convent and was connected with the beginning of the functioning of the Congregation of the Sisters of Charles Borromeo. Then, on the ground floor of the northern cloister a monastic chapel was arranged and under it in the cellar a boiler room was probably placed. Another modernization of the cellar took place probably in about 1909 when a large boiler room was built in the east and concrete floor, a small pool with drainage tubes to collect ground water were built as well as a stove was put there to dry the interior.

In the post-war times of the 20th century the basement with a *cellarium* fragment served as a handy storage of the convent. This function was totally changed in 2015 following the described architectural research. At present its interiors house an exhibition of the revealed *cellarium* fragments.

Key words: *cellarium*, Cistercian, Trzebnica